

Nejpien bijre

Nejpie akte dirrege aktine besteles aavtjojne mejnie edtja jagkedh jallh tjoehpedh. Joe 2,5 millijovnh jaepien gietjeste, almetjen aaremes histovrijesne, dirregh dorjesovvin jih åtnasovvin mah nejpine vååjnin. Dah voestes sån moereste, måarijste, baenijste jih tjåerveste¹. Mænngan aaj dirregh dorjesovvin ovmese gierkijste², jih destie dihte diejvese gierkieaaltere båata. Akte stuerebe bielie destie mij lea Nöörje daan biejjien, lij jiengen nuelesne³. Easkah gosse jienge jarki, jih medtie jaepien 8000 Kr. å,⁴ dle almetjh eelkin daennie laantesne årrodh. Dah lin dennie Ahrensburg-kultuvresne mij lea akte dejstie gierkieaalteren minngemes dirregekultuvrijste.

Gosse gierkieaaltere nåhkeli jih bronse-aaltere eelki (Nöörjesne medtie jaepien 1800 Kr. åvtelen raejeste 500 Kr. åvtelen raajan). Almetjh eelkin aelhie dirregh bronseste darjodh sijjeste gierkeste. Bronse akte pleentege gusnie 90 % leah kåahpere jih 10 % ditnie, jih dam metallem lea aelhie hammoedidh. Daate akte teknologeles evtiedimmie sjidti jih doh aarebi aelhie gierkieaalteredirregh aktem vielie evtiedamme hammoem, guelmiem jih åtnoem åadtjoejin. Nejpie, guktie dam damtijibie daenbien lea akte dejstie illedahkijste. Bronsem darjodh lea dovres -dovne jijtjehke darjomevuekie men aaj skååffedh maam daarpesjin. Dan åvteste hævvi vienth dah faamoehkommes fuelhkieh dah, mah bronsem utnin. Dan åvteste aaj akte væhta sjidti jijtse faamose jih åejvievoetese.

Ruevtieaalteren aalkovisnie (500 Kr.å.) dellie lin orrijamme bronsem nuhtjedh jih aalkeme ruevtiem nuhtjedh gosse dirregh jih vaeknieh darjoejin. Aalkoelisnie ruevtiem jeatjah laantijste veedtjin, men ovrehte Kristi reakadimmien bijre, dellie sån Nöörje jijtje ruevtiem darjoeji. Gosse ruevtiedorjemasse lij hieimedajvesne dellie dah maaksoeh sagke unnebe sjidtin, goh lin orreme gosse bronsem darjoejin. Naemhtie dle sagki jienebh meehtin dirregh ruevteste ribledh, jih aaj dejtie aarkebiejjien nuhtjedh. Saemien kultuvren sisnjelen lij ånnetji jeatjahlaakan. Saemien ruevtieaaltere eelki medtie jaepien 0, men ij leah giejh gaavneme mah vuesiehtieh dah almetjh dan aejkien ruevtiem voengesne darjoejin. Seapan dah ruevtiedirregh lin gaervies gosse dah laantese böötin. Dan åvteste dle åtneme ruevtiedirregh saemiej luvnie leah sveekes jih dovres.

1 Dan åvteste dah dirrege-ïebnh eah guhkiem ståaredh dle vaenie giejh daej dirregi minngesne, dah båarasommes måarah mejtie daajra leah dirreginie åtnasovveme leah 2 – 1,5 millijovnh jaepien båeries.

2 Dihte båarasommes dirregekultuvre lea Oldowan-kultuvre mij voestes aejkien jijhti Luvlie- jih Åarjel-Afrijkesne göökten millijovnen jaepien gietjeste. Dihte lij dihte veaksahkommes kultuvre ovrehte 1 millijovnem jaepiem, åvtelen vielie evtiedamme dirregekultuvrh sjidtin, jih dellie Oldowan-kultuvre lij bårnanamme mahte abpe Afrijkesne jih Eurasieste – akte kontineente mij Europam jih Asiam feerhmie.

3 Jaepien 11.000 Kr.å. raajan Nöörje lij gaptjeme jïengeste.

4 Daate sæjhta jiehtedh 10.000 BP – Before Present, gusnie present lea biejesovveme 1950-låhkose.

Nejpieh Saepmesne

Saemiej luvnie akte guhkies aerpievuekie orreme nejpieh darjodh, jñh saemienejpie akte dñejvese mejnie jeenjesh leah áehpies. Hammoen aerpievuekieh leah evtiesovveme tñjje doekoe, aktine sñjere tjaalehtjimmine jñh hammojne. Nejpieh edtjeh sñjiehteles árrodh jñh sñjiehtedamme fierhten átnose. Dah mah saemien jieledévuekiej sisnjeli jñielieh joekehts nejpieh nuhtjeh fierhten barkose. Akte nejpie gosse bovtsem jallh kreekem aajpeste, akte nejpie gosse gueliem tjáále jñh akte nejpie gelliesáarhts barkose aarkebiejjien. Báatsoealmetjh jñienebh nejpieh utnieh, jñh akte onne najpetje lea vihkeles gosse miesiem mierhkesje. Dah stööremes nejpieh, stoerrenejpie, maahta gelliesáarhts barkojde átnasovvedh. Díhte átnasávva vuesiehtimmien gaavhtan goh dírrege gosse edtja daeverh dávvodh, moeretjh tjoehpedh, háálesjidh, vytnesjidh, beapmoeh tjoehpedh jñh geevedahkh tjoehpedh v.g. rieksegengielide.

Dah vihkielommes nejpie-íebnh "saemienejpesne" leah tjáervie, moere, hovre jñh metalle. Moeredahph daamtaj stuerebe nejvide átnasuvvieh, dan ávtteste moere lea geehepebe tjáerveste jñh aarjogsábpoe nejpien aavtjese. Aarebi aaj biessiem dahpine nuhtjin. Nejpiedahph tjáerveste daamtaj aktem gaeviem utnieh dahpen vuelielisnie jñh dahph hovreste aktem jorpe snjuhtjiem dahpen vuelielisnie. Barck jñh Kihlberg (1981).

Ij leah aelhkíe aktem tjaebpies nejpiem darjodh. Tjaalehtjimmine gñetine dorjesávva, jñh tjuara jñjnem haarjanidh jis edtja tjaalehtjimminen tñjehpiesvoeth haalvedh. Tñjehpies vytnesjæjjah sijjen maahtoem vuesiehtieh nejpien tjaalehtjimmine jñh hammojne. Ij naan nejpieh eevre seammaplieres sñjiddieh, jñh tjaalehtjimmine lea joekehts dajveste dajvese. Akte mij daajroem saemien tjaalehtjimminen bíjre átna sæjhta aelhkieslaakan vuejnedh mejtie nejpie noerhte- jallh áarjelsaemien dajveste báata. Nejpieh mejtie tñjehpies vytnesjæjjah leah dorjeme, leah gaajh lyjhkedihks tjöönghkíji luvnie, jñh dah tñjehpemes stoerre maaksoem áadtjoeh sijjen nejpiej ávtteste.

Maahta nejpiem máadtasidie náhtadidh, jñh aaj dejnie báehtjierdidh. Jñjnñh voenges skihkh guktie nejpine báehtjierdidh ovmesse vaejvine jñh skíemtjelassine. Jis nejpiem smaave saejriej, bankemi jallh ovleme saejriej nille beaja, mearan báehtjierdæjja najpan bássa, dle daate edtja viehkiehtidh skaaram báehtjierdidh (bievnije Inga Hermansen Hætta). Jis skíemtjelassem jallh skaaram átna edtja nejpine njaamedh desnie gusnie skíemtjelasse. Dellie skíemtjelassem destie tjuahpa, jehtasávva. (Bievnije Annie Henriksen.)

Aarebi naaken mah lin viehkehteminie baersieldimmesne, meehti aktem nejpiem baersieldæjjan dávnan jallh seangkoen nualan bíejedh juktie gaarkh jñh vaarjelimmiem vedtedh ihke baersieldimmine edtji hijven juhtedh. (Bievnije Annie Henriksen, 2012.)

Maahta aaj nejpiem nuhtjedh mielehkem skááffedh. Jis akte akten niejtese györeme, jñh veanhta daate niejte maahta mielehkinie sñjiddedh báetijen aejkien, dle nejpie maahta geajnojne árrodh niejten vaajmose. Dellie edtja nejpiem darjodh man ávtteste niejte tjuara aktem symbovlesummem maeksedh, skaanjije beetnegijstie. Díhte vihkeles, jeatjah gaavhtan maehtiejægan ov-vienersh sñjiddedh. Naemhtie skihke gaajhkesidie mah nejpiem áadtjoeh. (Bievnije Inga Hermansen Hætta, 2012.)

